# OILAVIY MUHIT VA OTA-ONA TARBIYA USLUBLARINING VOYAGA YETMAGANLARGA NISBATAN ZO‘RAVONLIK YUZAGA KELISHIDAGI IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

**Xaydarova Dildoraxon Bunyodjon qizi**
Andijon davlat universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrasida O‘qituvchi

**Annotatsiya**

Maqolada oilaviy psixologik muhit va ota-ona tarbiya uslublarining voyaga yetmaganlarga nisbatan zo‘ravonlik xavfi bilan bog‘liqligi nazariy-metodologik jihatdan o‘rganiladi. Oiladagi emotsional yaqinlik, muloqot sifati, nizolarni hal etish, ota-onaning nazorati va talabchanligi, izchillik hamda jazo amaliyotlarining o‘zaro ta’siri tahlil qilinadi. Demokratik, avtoritar, erkin qo‘yib beruvchi va befarq tarbiya uslublari qiyoslanib, xavf va himoya omillarini birgalikda baholashga asoslangan konseptual yondashuv taklif etiladi. Tahlil mavjud ilmiy adabiyotlar asosida olib borilgan bo‘lib, mustaqil empirik tadqiqot natijasi sifatida talqin qilinmaydi.

**Kalit so‘zlar**: oilaviy muhit, ota-ona tarbiya uslublari, voyaga yetmaganlar, zo‘ravonlik, psixologik xavfsizlik, oilaviy nizolar, emotsional qo‘llab-quvvatlash, profilaktika.

**Kirish.**Voyaga yetmagan shaxsning xavfsiz rivojlanishi uning yaqinlari bilan munosabatlarida hurmat, barqarorlik va ishonch mavjudligiga bog‘liq. Oila bolaga ilk ijtimoiy me’yorlar, his-tuyg‘ularni ifodalash usullari va ziddiyatlarga munosabat namunalari uzatiladigan asosiy muhitdir. Shu bois zo‘ravonlik xavfini faqat alohida shaxsning xulqiga bog‘lab tushuntirish yetarli emas: kundalik munosabatlar sifati va tarbiya amaliyotlari ham nazarda tutilishi zarur.

Bolaning intizomga o‘rgatilishi bilan uning qadr-qimmatini kamsitish o‘rtasidagi chegarani aniqlash muhim ilmiy va amaliy masaladir. Ayrim oilalarda keskin tanbeh, qo‘rqitish yoki jismoniy jazolash tarbiyaviy vosita sifatida qabul qilinishi mumkin. Biroq bunday amaliyotlar bolada xavfsizlik hissining susayishi, munosabatlardan chekinish va hissiy zo‘riqish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin [1; 2].

Oilaviy muhitni tadqiq etishda ota-onaning niyati bilan bolaning boshdan kechirayotgan tajribasini farqlash talab etiladi. Ota-ona o‘z xatti-harakatini tartib o‘rnatish deb tushuntirishi mumkin, bola esa uni tahdid yoki rad etilish sifatida qabul qilishi ehtimoldan xoli emas. Shuning uchun baholashda bolaning ovozi va hissiy holati mustaqil ahamiyat kasb etadi.

**Tadqiqot muammosi va maqsadi.** Ilmiy adabiyotlarda tarbiya uslublari ko‘pincha ota-onaning talabchanligi va hissiy javob qaytarish darajasi orqali tasniflanadi. Biroq real oilalarda uslublar qat’iy chegaralar bilan ajralmaydi: bir ota-ona ayrim vaziyatlarda qo‘llab-quvvatlovchi, boshqa vaziyatlarda esa haddan tashqari nazoratchi bo‘lishi mumkin. Shu holat zo‘ravonlik xavfini faqat bitta tipga mansublik asosida baholashni murakkablashtiradi.

Tadqiqotning maqsadi oilaviy munosabatlarning ijtimoiy-psixologik ko‘rsatkichlari va tarbiya uslublari o‘rtasidagi bog‘liqlikni tizimlashtirish, bolaga nisbatan zo‘ravonlik xavfini kuchaytiruvchi hamda susaytiruvchi mexanizmlarni tushuntirish va profilaktik ishlar uchun nazariy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Maqsadga erishish uchun oilaviy emotsional iqlim tushunchasi aniqlashtiriladi; ota-ona tarbiya uslublari qiyoslanadi; nizolar, stress, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va madaniy stereotiplar bilan bog‘liq mexanizmlar ajratiladi; bolani himoyalashga yo‘naltirilgan yondashuvlar umumlashtiriladi.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Maqolaning obyekti voyaga yetmagan shaxs tarbiyalanayotgan oiladagi ijtimoiy-psixologik munosabatlardir. Predmeti esa oilaviy muhit hamda ota-ona tarbiya uslublarining bolaga nisbatan zo‘ravonlik xavfi bilan bog‘liq xususiyatlari hisoblanadi.

Mazkur ishning asosiy savoli quyidagicha qo‘yiladi: oilaviy munosabatlardagi qaysi xususiyatlar ota-onaning zo‘ravonliksiz tarbiyaga o‘tishini yengillashtiradi va qaysi sharoitlar keskin jazo amaliyotlari ehtimolini oshiradi? Savolga javob izlashda alohida oilalarni ayblash emas, o‘zgarishi mumkin bo‘lgan xulqiy va institutsional sharoitlarni aniqlash ustuvor hisoblanadi.

**Tadqiqot metodologiyasi.** Maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega. Unda klassik psixologik konsepsiyalar, ilmiy sharhlar va xalqaro tashkilotlarning bolalarni himoya qilishga oid materiallari qiyosiy tahlil, tasniflash, umumlashtirish hamda konseptual modellashtirish usullari yordamida o‘rganildi. Yangi so‘rovnoma yoki eksperiment o‘tkazilmagan; sababiy ta’sir haqida qat’iy empirik xulosa chiqarilmaydi.

D. Baumrindning ota-onalik nazariyasi talabchanlik va munosabatning iliqligi muvozanatini tushuntirishga yordam beradi [3]. E. Maccoby va J. Martin taklif etgan tasnif mazkur o‘lchamlar asosida tarbiyaning to‘rt turini ajratishga imkon yaratadi [4]. Ushbu tasnif ota-onalarni yorliqlash uchun emas, kundalik tarbiyaviy usullarni tahlil qilish uchun qo‘llanadi.

A. Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasi oiladagi xulq namunalarining kuzatish va takrorlash orqali o‘zlashtirilishini izohlaydi [5]. U. Bronfenbrennerning ekologik yondashuvi esa oilaviy munosabatlarni maktab, mahalla, mehnat sharoiti va kengroq ijtimoiy me’yorlardan ajratmasdan tahlil qilishga asos beradi [6].

J. Belskyning bolaga nisbatan nomaqbul munosabatni ekologik tushuntirish modeli ota-ona individual resurslari, bolaning ehtiyojlari va ijtimoiy kontekst o‘rtasidagi murakkab aloqalarni yoritadi [7]. Bu yondashuvda iqtisodiy qiyinchilik yoki ruhiy zo‘riqishning o‘zi zo‘ravonlikni muqarrar keltirib chiqarmaydi; himoya resurslari ham muhim.

Tahlil birligi sifatida ota-onaning kundalik xatti-harakatlari, bolaning subyektiv xavfsizlik tajribasi, oila ichidagi qaror qabul qilish usullari va yordam olish imkoniyatlari belgilandi. Ushbu birliklar yordamida nazariy manbalardan olingan fikrlar mantiqiy guruhlarga ajratildi.

**Tadqiqot natijalari: oilaviy psixologik muhit.** Oilaviy psixologik muhit deganda birga yashovchi shaxslar o‘rtasidagi emotsional munosabatlar, muloqot me’yorlari, nizolarni boshqarish amaliyoti, o‘zaro ishonch va qo‘llab-quvvatlashning nisbatan barqaror xususiyatlari tushuniladi. Bu muhit faqat oilada nizo yo‘qligi bilan belgilanmaydi: nizo paytida ham shaxsiy daxlsizlik va hurmat saqlanishi asosiy mezondir.

Emotsional jihatdan xavfsiz oilada bola xatosini yashirmasdan ayta oladi, savol berishdan qo‘rqmaydi va kelishmovchilik yuzaga kelganda tinglanishini kutadi. Bunday sharoit ota-ona talablarining mavjudligini inkor etmaydi; aksincha, qoidalar izohlanishi va bolaning yoshiga mos bo‘lishi talabchanlikni tushunarli qiladi.

Emotsional sovuqlik, doimiy tanqid va oldindan bilib bo‘lmaydigan jazo esa bola uchun xavotir manbaiga aylanishi mumkin. Xususan, bir xil xatti-harakatga turli kunlarda mutlaqo farqli munosabat bildirilishi bolaning qaysi xulq maqbul ekanini tushunishini qiyinlashtiradi. Natijada bola qoidaning ma’nosini emas, kattalarning kayfiyatini kuzatishga odatlanishi ehtimoli ortadi.

Oilaviy ziddiyatlarni farqlash zarur: fikrlar xilma-xilligi odatiy ijtimoiy holat, tahdid, haqorat, tahqirlash va kuch ishlatish esa xavfsiz munosabat doirasidan chiqadi. Ziddiyatlarni konstruktiv hal etish bolaning nizoni muloqot orqali boshqarish ko‘nikmasini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Oila muhitining salbiy ko‘rsatkichlari zo‘ravonlikning sodir etilganini avtomatik isbotlamaydi. Biroq ular bolaga munosabatni chuqurroq, ehtiyotkorlik bilan baholash hamda oilani yordam resurslari bilan bog‘lash zaruratini ko‘rsatishi mumkin.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

**Ota-ona tarbiya uslublarining qiyosiy tavsifi.** Tarbiya uslublari ota-onaning bolaga qo‘yadigan talablari, hissiy yaqinligi va mustaqillik berish darajasi bilan farqlanadi. Nazariy tasnifda demokratik (avtoritativ) uslub yuqori talabchanlik va iliq munosabatni birlashtiradi; avtoritar uslubda qat’iy nazorat ustun, muloqot va izohlash cheklangan bo‘lishi mumkin.

Erkin qo‘yib beruvchi uslubda hissiy yaqinlik bo‘lishiga qaramay, izchil chegaralar yetishmasligi mumkin. Befarq uslubda esa bolaning ehtiyojlariga javob berish ham, tarbiyaviy ishtirok ham sust bo‘ladi. Bu turlar amaliyotda bir-biri bilan qorishishi va madaniy kontekstga ko‘ra turlicha namoyon bo‘lishi mumkin [3; 4].

**1-jadval. Ota-ona tarbiya uslublari va ehtimoliy psixologik oqibatlar**

| Uslub | Asosiy belgilar | Xavf yoki himoya jihati |
|---|---|---|
| Demokratik | Iliq muloqot, izchil qoida, tushuntirish | Xavfsizlik va hamkorlikni qo‘llab-quvvatlaydi |
| Avtoritar | Biryoqlama buyruq, qat’iy nazorat | Qo‘rquv va jazoga tayanish xavfi |
| Erkin qo‘yib beruvchi | Iliqlik yuqori, chegara sust | Izchillik yetishmasligi mumkin |
| Befarq | Past ishtirok, sust e’tibor | E’tiborsizlik xavfini kuchaytirishi mumkin |

Jadvaldagi tavsiflar qat’iy tashxis emas. Masalan, talabchanlikning o‘zi zo‘ravonlikni anglatmaydi; uning qanday ifodalanishi, bolaning yoshi va ehtiyojiga mosligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shuningdek, hissiy yaqinlikning mavjudligi jismoniy jazoni oqlamaydi.

Shu nuqtayi nazardan tarbiyaning maqbul mezoni mutlaq erkinlik yoki so‘zsiz itoat emas, balki xavfsizlik, aniq chegaralar, o‘zaro hurmat va rivojlanishga mos mustaqillikning uyg‘unligidir.

**Zo‘ravonlik xavfining ijtimoiy-psixologik mexanizmlari.** Birinchi mexanizm – salbiy xulq namunalarini o‘zlashtirish. Ota-ona nizoni baqirish, qo‘rqitish yoki kuch ishlatish orqali hal etsa, bola munosabatlarda bosim qo‘llashni maqbul usul sifatida qabul qilishi mumkin. Biroq kuzatilgan tajriba kelajakdagi xulqni qat’iy belgilamaydi: ijobiy munosabatlar va boshqa kattalarning ko‘magi himoya vazifasini bajaradi [5].

Ikkinchi mexanizm – stressning tarbiyaviy qarorlarga ko‘chishi. Mehnat, turmush va moliyaviy bosim ota-onaning sabrini kamaytirishi, hissiy javobni keskinlashtirishi mumkin. Shunga qaramay, iqtisodiy qiyinchilikni zo‘ravonlikning bevosita yoki yagona sababi sifatida ko‘rsatish noto‘g‘ri; muhim masala stressni boshqarish ko‘nikmasi va ijtimoiy ko‘mak mavjudligidir.

Uchinchi mexanizm – bolaning xulqini noto‘g‘ri talqin qilish. Yoshga xos qiziquvchanlik, e’tibor talab qilish yoki hissiyotini boshqarishdagi qiyinchilik qasddan itoatsizlik deb baholanganda, jazo kuchayishi mumkin. Ota-onaning bola rivojlanishi haqidagi bilimlarini oshirish ushbu talqin xatolarini kamaytirishga yordam beradi.

To‘rtinchi mexanizm – ijtimoiy me’yorlar orqali oqlash. «Qattiq jazo bo‘lmasa, tarbiya bo‘lmaydi» kabi stereotiplar zo‘ravonliksiz usullarning qo‘llanishini cheklaydi. Jismoniy jazolash va bola rivojlanishidagi salbiy natijalar o‘rtasidagi bog‘liqlik ilmiy metatahlillarda qayd etilgan [8].

Beshinchi mexanizm – sukut va yashirinlik. Bola yaqinlarining munosabatidan qo‘rqsa yoki oilaviy muammolarni boshqalarga aytish taqiqlansa, yordam so‘rash qiyinlashadi. Shu bois oiladagi ishonch bilan bir qatorda, maktab va tegishli xizmatlarda xavfsiz murojaat yo‘llari bo‘lishi zarur.

**Xavf va himoya omillarining tizimlashtirilishi.** Zo‘ravonlik xavfi ko‘p darajali xususiyatga ega. Individual hissiy boshqaruv, ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlik, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va tarbiyaga



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

oid qarashlar bir vaqtning o‘zida ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli profilaktikani faqat ota-onaga nasihat berish yoki faqat huquqiy ogohlantirish bilan cheklash yetarli emas.

**2-jadval. Oilaviy zo‘ravonlik xavfi va himoya resurslari**

| Daraja | Xavf ko‘rsatkichlari | Himoya resurslari |
|---|---|---|
| Shaxsiy | Hissiy zo‘riqish, impulsiv reaksiya | O‘zini boshqarish, psixologik yordam |
| Oilaviy | Tahdid, izchil bo‘lmagan jazo, sovuqlik | Ishonch, kelishilgan qoidalar |
| Ijtimoiy | Yakkalanish, xizmatga kirishdagi to‘siq | Qarindoshlar, maktab va mahalla ko‘magi |
| Madaniy | Jismoniy jazoni me’yor deb bilish | Bola huquqlarini hurmat qilish |

Jadvaldagi xavf omillari birgalikda mavjud bo‘lganda vaziyatni murakkablashtirishi mumkin, ammo ular sababiy zanjirning majburiy bo‘g‘inlari emas. Xuddi shuningdek, himoya resursining mavjudligi barcha xavfni to‘liq bartaraf etadi, degan xulosa ham asossizdir.

Ota-onaning tarbiyaviy kompetensiyasi faqat bolani nazorat qilish qobiliyati bilan emas, balki bolaning yosh xususiyatlarini bilish, tushunarli qoidalar o‘rnatish, hissiyotlarni boshqarish va yordam so‘ray olish bilan ham tavsiflanadi. Bunda bolani tarbiya jarayonining passiv obyekti emas, huquqlari va ehtiyojlari mavjud shaxs sifatida ko‘rish muhim.

Ekologik nuqtayi nazardan oilaga ko‘mak ko‘rsatishda alohida mutaxassisning sa’y-harakati yetarli bo‘lmasligi mumkin. Ta’lim muassasasi, sog‘liqni saqlash xizmati, ijtimoiy xodim va mahalla o‘rtasida bolaning manfaatlarini ustuvor qo‘ygan hamkorlik zarur [6; 7].

**Muhokama: oilaviy muhit va tarbiya uslubining o‘zaro ta’siri.** Nazariy tahlil oilaviy muhit va tarbiya uslubini bir-biridan ajratib bo‘lmasligini ko‘rsatadi. Masalan, qat’iy qoida xavfsiz emotsional munosabat bilan birlashsa, bola uchun oldindan tushunarli chegaraga aylanishi mumkin. Xuddi shu qoida haqorat va tahdid orqali tatbiq etilsa, uning psixologik mazmuni keskin o‘zgaradi.

Shuningdek, ota-onaning mehribonligi ham doimiy ravishda barcha tarbiyaviy muammolarni bartaraf eta olmaydi. Qoidalar izchil bo‘lmasa, bola kutishlarni anglashda qiynalishi mumkin. Shu bois zo‘ravonliksiz tarbiyada hissiy qo‘llab-quvvatlash va mas’uliyatli talabchanlik o‘zaro to‘ldiruvchi komponentlar sifatida qaralishi lozim.

Muallif tomonidan nazariy darajada quyidagi mantiqiy bog‘lanish taklif etiladi: oilaviy stress va salbiy me’yorlar → ota-onaning hissiy boshqaruvida qiyinchilik → keskin tarbiyaviy reaksiya ehtimoli; bu jarayonda emotsional yaqinlik, ijobiy muloqot va tashqi yordam xavfni susaytiruvchi omillar bo‘lishi mumkin. Mazkur model empirik sinovdan o‘tmagan taxmin sifatida baholanadi.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining INSPIRE strategiyalarida ota-onalarni qo‘llab-quvvatlash, xavfsiz muhit, me’yorlarni o‘zgartirish, yordam xizmatlari va hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish o‘zaro bog‘liq profilaktik yo‘nalishlar sifatida ko‘rsatiladi [9]. Bu yondashuv oilaviy tarbiya masalasini keng ijtimoiy himoya tizimiga ulaydi.

O‘zbekiston sharoitida profilaktik dasturlar mahalla, ta’lim muassasalari va bolalarni himoya qilishga mas’ul xizmatlar hamkorligiga tayanishi mumkin. Biroq mahalliy oilalar tarbiya uslublari yoki zo‘ravonlik tarqalishi haqidagi aniq miqdoriy xulosalar alohida empirik ma’lumotlarsiz berilmasligi kerak.

**Amaliy profilaktika yo‘nalishlari.** Birinchi yo‘nalish ota-onalar uchun qisqa, amaliy mashg‘ulotlar tashkil etishdan iborat. Ularda bolaning yoshiga mos kutishlar, jazolash o‘rniga tushuntirish, hissiy



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

zo‘riqishni boshqarish, izchil qoidalar o‘rnatish va nizo paytida xavfsiz muloqot qilish ko‘nikmalari rivojlantirilishi mumkin.

Ikkinchi yo‘nalish – oilaviy maslahat va psixologik yordamga murojaat qilishdagi to‘siqlarni kamaytirish. Yordam so‘rashni oilaning obro‘siga putur yetkazadigan holat sifatida emas, bolaning farovonligini ta’minlashga qaratilgan mas’uliyatli qaror sifatida tushuntirish muhim.

Uchinchi yo‘nalish – bolaning fikrini eshitish va xavfsiz murojaat mexanizmlarini mustahkamlash. Bolaga o‘ziga noqulay munosabatni ishonchli kattaga aytish mumkinligi tushuntirilishi, murojaat qilgan shaxsning xavfsizligi va maxfiyligi ta’minlanishi kerak.

To‘rtinchi yo‘nalish – xavfni erta aniqlashda ehtiyotkorlik. Maktab pedagogi yoki psixologi bitta belgi asosida xulosa qilmasdan, holatni tegishli tartibda baholashi va zarurat tug‘ilganda mutaxassis xizmatiga yo‘naltirishi lozim. Zo‘ravonlik gumoni mavjud vaziyatda oilani shunchaki yarashtirish bolaning xavfsizligidan ustun qo‘yilmasligi kerak.

Beshinchi yo‘nalish – profilaktika samaradorligini baholash. Ota-onalarning bilimlari oshganini o‘lchashning o‘zi yetarli emas; muloqot usullaridagi o‘zgarish, bolalarning o‘zini xavfsiz his qilishi va yordam xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlari ham baholanishi zarur.

Tadqiqot cheklanishi shundaki, maqola ikkilamchi manbalarga tayangan. Kelgusida ota-onalar va mutaxassislar bilan intervyu, anonim so‘rovlar hamda tasdiqlangan baholash vositalari yordamida taklif etilgan modelni tekshirish mumkin. Voyaga yetmaganlar ishtirokidagi tadqiqotlarda axloqiy rozilik, maxfiylik va qayta jarohatlanishning oldini olish talablari qat’iy saqlanishi shart.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

**Xulosa.** Oilaviy muhit va ota-ona tarbiya uslublari voyaga yetmaganlarga nisbatan zo‘ravonlik xavfini tushuntirishda muhim, biroq yagona bo‘lmagan omillardir. Oila ichidagi emotsional yaqinlik, izchil qoida, hurmatga asoslangan muloqot va konstruktiv nizo yechimi himoya resurslari sifatida ajralib turadi.

Avtoritar nazoratning tahdid va jazoga tayanadigan ko‘rinishlari, bolaning ehtiyojlariga befarqlik va zo‘ravonlikni oqlovchi stereotiplar xavfni kuchaytirishi mumkin. Shu bilan birga, hech bir tarbiya uslubi yoki ijtimoiy sharoit alohida shaxsning zo‘ravonlik sodir etishini muqarrar belgilamaydi.

Profilaktik yondashuv ota-onaning tarbiyaviy ko‘nikmalarini rivojlantirish, oilaning yordam resurslarini kengaytirish, bolaning ovozini eshitish va muassasalararo hamkorlikni kuchaytirishni birlashtirishi lozim. Taklif etilgan nazariy bog‘liqliklar kelgusida mahalliy empirik tadqiqotlar orqali sinovdan o‘tkazilishi maqsadga muvofiq.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. World Health Organization. Violence against children. WHO Fact sheet. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-children
2. UNICEF. Nearly 400 million young children worldwide regularly experience violent discipline at home. 2024. https://www.unicef.org/press-releases/nearly-400-million-young-children-worldwide-regularly-experience-violent-discipline
3. Baumrind D. Effects of authoritative parental control on child behavior. Child Development. 1966;37(4):887–907.
4. Maccoby E.E., Martin J.A. Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In: Handbook of Child Psychology. Vol. 4. New York: Wiley; 1983.
5. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs: Prentice Hall; 1977.
6. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. Cambridge, MA: Harvard University Press; 1979.
7. Belsky J. Child maltreatment: An ecological integration. American Psychologist. 1980;35(4):320–335. DOI: 10.1037/0003-066X.35.4.320.
8. Gershoff E.T., Grogan-Kaylor A. Spanking and child outcomes: Old controversies and new meta-analyses. Journal of Family Psychology. 2016;30(4):453–469. DOI: 10.1037/fam0000191.
9. World Health Organization. INSPIRE: Seven Strategies for Ending Violence Against Children. Geneva: WHO; 2016.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.